
Velký vědecký výbuch

Velký vědecký výbuch

LIDOVÉ NOVINY

29.10.2011, Lidové noviny, Strana 25, Orientace - věda, autor: ŠTĚPÁN JURAJDA

Co semlelo výzkum a vývoj v Česku - a jak se z neradostné situace dostat ven

Propadák. Jiné slovo se pro reformu, která měla v roce 2008 vyléčit neduhy českého výzkumu a vývoje, nehodí. A není to jen dojem, nebo povzdech zklamaných. K tomuto závěru dochází ve svém hodnocení reformy i mezinárodní konsorcium vedené renomovanou agenturou Technopolis, která radí vládám po celém světě.

Vyznění auditu, kterému Technopolis podrobil český systém podpory výzkumu a vývoje, je v mnoha ohledech sklíčující. Na mnohé zásadní nedostatky reformy jsem přitom spolu s dalšími odborníky již roky upozorňoval. Cennější však je, že krom kritiky obsahuje audit i doporučení jak z depresivní situace vybědnout.

Český systém podpory vědy tak dorazil na důležitou historickou křižovatku. Než vláda vykročí tím či oním směrem, měla by nechat ke klíčovým doporučením auditu proběhnout širší odbornou diskusi. Takový unikátní kafemlejnek Nit suchou audit nenechal zejména na způsobu, jakým se u nás dnes hodnotí vědecké výsledky. Právě ten byl přitom úhelným kamenem reformy a vzosně se mu říká Metodika hodnocení. Prakticky se ovšem pro něj vžilo spíše lidové označení kafemlejnek. Audit pak konstatuje, že jde o nefalšovaný světový unikát, neboť hodnocení neprovádějí lidé - hodnotitelé, nýbrž počítače. Ty sečtou ‚body‘ automaticky přidělené za publikace a další výsledky podle jediné malé tabulky - a dotace ze státního rozpočtu v řádu téměř deseti miliard ročně se pak rozdělují prachobyčejnou trojčlenkou podle takto získaných bodů.

Tento způsob financování vývoje a výzkumu otevřel státní penězovody mnoha typům slabých pseudovědeckých prací, protože velkou část výsledků v praxi nikdo nekontroluje - počítač samozřejmě přiděluje automatické body i za knihu, kterou nikdo nečte...

Systém je absurdní také v tom, že ani trochu nezohledňuje strategické priority země a nereflektuje rozdílnou nákladnost výzkumu v různých oborech a institucích. Stejně tak nebere v potaz relevanci či ekonomické a společenské přínosy výzkumu. Trojčlenkový systém ovšem získal takovou oblibu, že rychle prosákl nejen na úroveň vysokých škol, ale i jednotlivých fakult a kateder. Dokonce mnohde určuje platy jednotlivých výzkumníků. Je to obecně nevhodná, ale z ekonomického pohledu naprosto racionální reakce institucí vystavených kafemlejnkou. Na katedrách a v laboratořích tak byli vědci v mnoha oborech postaveni před kruté dilema. Mají dělat řádný a excelentní výzkum, který je dlouho neuživí, nebo pseudovýzkum, který kafemlejnek zvýhodňuje? Mají se snažit prosadit ve světových odborných časopisech, nebo si se známými dohodnout hromadné publikování v některém spřáteleném obskurním periodiku, které také „sype“ kýžené body? Mají publikovat poctivé a pracné vědecké monografie s širokým mezinárodním ohlasem nebo vydávat sešíváčkou svázané banální brožurky?

Zvláště tvrdě kafemlejnek postihl oblast společenských a humanitních věd. Nejen kvůli tomu, že trojčlenkou vyšlo zkrácení celkové finanční podpory této vědní oblasti, která - jak vyplývá z auditu - u nás dostává oproti jiným oblastem výzkumu menší veřejnou podporu, než je ve světě běžné. I to by se ještě dalo přežít, pokud by se zbývající prostředky podařilo rozdělit na skutečně excelentní projekty. Jenomže opak se stal skutečností. Kafemlejnek nasměroval body a finanční podporu státu tam, kde se dělá výzkum slabý nebo kde se výzkum pouze předstírá. Finančním vítězem

reformy se tak stali akademici, kterým není proti mysli „chrlít výstupy“. Po reformě tak hrozí potopení i těch několika málo posledních ostrůvků excelentního výzkumu, které nám ještě v oblasti společenských věd zůstaly.

Audit tak nutně dospěl k závěru, že kafemlejek - pardon, Metodika - dobře neplní žádný z klasických cílů, kvůli kterým se ve světě hodnocení dělají. Dodnes tak nemáme věrohodné srovnání produktivity institucí či vědních oborů, bez kterého lze jen těžko výzkum a vývoj rozumně řídit a financovat. Mezinárodní audit proto vládě doporučuje kafemlejek okamžitě odložit, financování dočasně zafixovat na struktuře posledních let - tak aby se už přestalo vyplácet dělat zmetky - a spustit proces, který během několika let zavede podstatně jiný, ve světě obvyklý systém hodnocení výsledků.

Nevyplašit průměrné Jak takový „ve světě obvyklý“ systém vypadá? V praxi se velmi osvědčily především hodnotící panely nezávislých vědců - tedy to, co je obecně známé pod názvem informované peer-review. Audit však připomíná, že při jeho realizaci je třeba klást maximální důraz na skutečnou nezávislost hodnotitelů. Musí jít o vědce ze zahraničí, ve svém oboru renomované a jejich výběr nesmějí ovlivňovat hodnocené instituce. Hodnotící panel pro každý obor by pak měl dostat přehled nejlepších výsledků hodnocených institucí včetně kvalitně zpracované citační analýzy. Dále informace o společenských, ekonomických a dalších dopadech jejich výsledků a navíc sebehodnotící zprávy vypracované hodnocenými institucemi. Členové panelu by pak hodnocené měli navštívit a na místě detailně posoudit, jak týmy a instituce fungují a zda opravdu v reálu existuje to, co je na papíře napsané. Výsledkem takového hodnocení by pak měla být zpráva, která explicitně uvede silné a slabé stránky výzkumu a zařadí zhodnocenou instituci na pomyslný mezinárodní žebříček.

Takové hodnocení přirozeně není jednoduché, není levné - a může trvat celý rok. Proto se také má dělat jen jednou za pět let. Audit ale připomíná, že miliony, které bude hodnocení stát, jsou pouhý pakatel ve srovnání se stovkami milionů, které dnes prolétají komínem. Pro pravidelná hodnocení bude třeba zřídit dostatečně nezávislou a personálně vybavenou instituci, pro kterou bude třeba zaučit odborníky, jichž se u nás samozřejmě - ostatně jako skoro všeho - nedostává.

Že ale může dobře postavený systém informovaného peer-review fungovat i v Česku, dokladují nejen zahraniční zkušenosti. První krok tímto směrem nedávno udělala i zdejší Akademie věd a již delší dobu se o něco podobného pokouší i Grantová agentura ČR. Mezinárodní audit ovšem obsahuje jedno specifické varování: nově budovaný systém hodnocení nemá být zpočátku příliš striktně vázán na financování. Jen tak se zajistí podmínky pro zformování kultury hodnocení a její základy nebudou poškozeny silnými parciálními zájmy zainteresovaných stran.

Vybudovat dnes absentující kulturu hodnocení je třeba i proto, že podíl celkového veřejného financování vývoje a výzkumu, který jde na výzkumné instituce a nikoliv na konkrétní výzkumné projekty, je u nás ve srovnání se světem relativně nízký. Naopak poměrně vysoký je podíl peněz udělovaných skrze výzkumné soutěže o kratší projekty. Ano, soutěžit o část podpory je pro výzkumníky i inovační firmy žádoucí, aby nezlenivěli. Jenže příliš vysoký podíl financování přes spíše malé a časově omezené záležitosti ohrožuje stabilitu institucí. Výzkum je totiž běh na dlouhou trať a dočasný výpadek projektů může vyvolat rozpad dobrého týmu budovaného řadu let. Když k vysokému podílu poměrně nejistých vysoutěžených prostředků přidáme špatně předvídatelné arbitrární změny v podpoře institucí, dáváme tak našim nejlepším vědcům důvod raději vzít zahraniční nabídku na práci v institucích, které se nemusí při každé reformě bát o existenci.

Kdo poradí Radě Krom hodnocení podrobil mezinárodní audit velké kritice také způsob, jakým je u nás výzkum a vývoj řízen - konkrétně kritizoval pozici a fungování příslušné Rady vlády. Ačkoliv je jí v řadě ohledů přisouzena role blízká ministerstvu a má také řadu exekutivních pravomocí, nemá pro tyto role ani vhodné zázemí ani strukturu. V zásadních věcech sice měla poslední slovo vláda, ale té Rada zpravidla předkládala vše již předpečené. Například o rozpočet nebo Metodiku hodnocení (pověstný kafemlejek) se vláda zajímala až ve finále, takže jí zpravidla nezbývalo, než schválit, co Rada připravila.

Potíž spočívala i v tom, že Rada se doposud skládala povětšinou z velice vytížených reprezentantů klíčových institucí - rektorů univerzit, členů vedení Akademie věd a šéfů velkých a vlivných firem. Není divu, že někteří z nich se stíhali se zásadní, ale rozsáhlou a administrativně náročnou agendou seznamovat jen krátce před měsíčními zasedáními Rady. Dalším problémem bylo to, že v Radě se primárně odehrávala permanentní přetahovaná o strukturu rozpočtu a diskuse o strategických dlouhodobých zájmech země šla stranou. Když k tomu ještě připočteme fakt, že Radě asistoval jen nepočtený sekretariát, je jasné, že svou agendu nemohla dělat dobře. Kafemlejek pak byl jedním z přirozených důsledků neutěšené situace.

Rada má sice ustaveno několik poradních orgánů složených z akademiků, ale ti pracují jen ve svém volném čase za symbolickou odměnu a s nulovým analytickým zázemím. Navíc byla donedávna veškerá projednávaná agenda těchto poradních orgánů podrobena přísnému utajení. A nakonec jejich hlasu Rada ani moc nenaslouchala. Těžko pak čekat, že by kvalita řízení jednoho z důležitých sektorů ekonomiky a prioritní oblasti snad každé dosavadní vlády, mohla být srovnatelná se zeměmi, kde je systém řízení nastaven rozumněji. Audit doporučuje, aby v Radě již nezasedali vysocí reprezentanti zájmů hlavních financovaných institucí, ale renomovaní akademici se zkušenostmi ze světa a také odborníci z oblasti inovací. Personální obměna Rady však zdaleka nestačí. Aby se konečně mohla zabývat strategickými otázkami, dlouhodobějším směřování celého systému výzkumu a vývoje a hledání konsensu, nemá být nadále zodpovědná za sestavování „vědeckého“ rozpočtu a hodnocení výsledků. Za tyto exekutivní záležitosti musí být zodpovědná primárně vláda se svým odborným zázemím.

Premiérový nová karta Za selhání velké části reformy systému vývoje a výzkumu jsou zodpovědné kabinety, které reformní dokumenty připravené Radou posvětily. Audit vedený agenturou Technopolis vládě poměrně jasně doporučuje, co je nyní třeba dělat a také proč. Je to vůbec poprvé, co takto rozsáhlou analýzu včetně doporučení předkládá někdo,

kdo má v oblasti hodnocení vědy mezinárodní odborné renomé, a kdo navíc nemá vlastní zájmy ohledně toho, který obor, instituce či typ výstupů má být financován. Zda se tím bude vláda řídit, nebo se opět vydá neprobádanou cestou, se již brzy uvidí. Nově rozdané karty má v rukou premiér, který má jmenovat novou Radu pro výzkum a vývoj. Doufejme, že budoucnost konečně našim vědcům vrátí, co podle auditu u nás chybí vůbec nejvíc - důvěru v užitečný obsah hodnocení jejich práce, které by nemělo být jen napůl náhodným bojem o peníze

Čeští vědci stojí před dilematem: mají se pouštět do nesmírně náročného výzkumu, když zavedený systém u nás finančně zvýhodňuje spíš produkci podřadných, ba i bezcenných článků a knih?

Úhelným kamenem reformy české vědy se u nás stalo něco, čemu se vzosně říká „metodika hodnocení“. V praxi se pro to ovšem ujalo podstatně výstižnější označení kafemlejnek.

Nový systém hodnocení by zpočátku neměl být příliš striktně vázán na financování. Jen tak lze dosáhnout toho, aby nebyl hned v zárodku poškozen zájmy institucí, které mu budou podléhat.